

САЦЫЯЛЬНЫЯ МЕРАПРЫЕМСТВЫ ДЗЯРЖАЎНЫХ ОРГАНАЎ ПА ВЫРАШЭННІ РАБОЧЫХ ПЫТАННЯЎ У БЕЛАРУСІ (КАНЕЦ XIX – ПАЧАТАК XX СТ.)

Фамін В.М.
БДПУ

У беларускай гістарыяграфіі гісторыя рабочага класа перыяду капіталізму па многіх пытаннях, можна лічыць, распрацавана дастаткова шырока, з пэўнай дэталізацыяй і апорай на дакументальныя крыніцы. У гады існавання савецкай улады беларускія гісторыкі, як і гісторыкі іншых рэспублік і СССР у цэлым, стварылі шэраг манаграфічных і абагульняючых прац. У іх дастаткова поўна асвятляецца дынаміка колькаснага складу рабочага класа Беларусі ў рамках перыяду капіталізму, асабліва ўвага надаецца барацьбе рабочых супраць гнёту капіталу і самадзяржаўнай улады. Прадметам ўвагі ў іх з'яўляецца і становішча рабочага класа, аднак па большай частцы яно механічна вызначаецца з процілегласці класавых інтарэсаў пралетарыяту і буржуазіі. Падставай для такога падыходу служыла марксісцка-ленінскае палажэнне адносна таго, што гаротнае становішча рабочага класа пры капіталізме вызначалася яго пазбаўленасцю сродкаў вытворчасці. Сам факт працы рабочага па найму з'яўляўся вызначальным пры асвятленні яго як матэрыяльнага, так і палітычнага становішча. Па гэтай прычыне савецкія гісторыкі нават буржуазную дэмакратыю лічылі малазначнай для рабочага класа.

Што тычыцца сацыяльнай урадавай палітыкі адносна рабочага класа і мерапрыемстваў дзяржаўных органаў па вырашэнні рабочага пытання, то ў беларускай гістарыяграфіі яно застаецца зусім не распрацаваным.

Калі ж паглядзець на гэтую праблему ў больш шырокім разрэзе, то неабходна адзначыць, што працы факталагічнага плану па гэтай праблеме і ў расійскай, і ў беларускай гістарыяграфіі існуюць. Да ліку першых па праблеме становішча рабочых у Беларусі адносіцца праца Н. Кабакова і М. Лур'е «Страницы прошлого (Забастовки на фабрике «Двина» и других предприятиях Вицебщины с 1898 по 1913 г.)». (Витебск, 1928 г.). У ёй закранаецца і сацыяльнае становішча рабочых, але ж, вядома, з партыйна-класавых пазіцый. Больш блізкай да разглядаемай тэмы з'явілася манаграфія І.І. Шэлымагіна «Законодательство о фабрично-заводском труде в России 1900–1917 гг.», выдадзеная ў Маскве ў 1952 годзе. Аднак, зробленыя ў ёй ацэнкі гэтага заканадаўства абапіраюцца на партыйна-класавы падыход, што зніжае яе навуковую каштоўнасць. Каштоўныя даныя аб становішчы рабочых прамысловасці Беларусі перыяду капіталізму змешчаны ў першым томе «Истории Белорусской ССР», выдадзенай у Мінску ў 1954 г. пад рэдакцыяй В.Н. Перцава, К.І. Шабуні, Л.С. Абэцэдарскага.

Сацыяльна-эканамічная скіраванасць назіраецца ў працах І.І. Саладкова «Социально-экономическое положение Белоруссии до Великой Октябрьской социалистической революции (конец XIX – начало XX в.)» (Мінск, 1957), А.Г. Рашина «Формирование рабочего класса России: историко-экономический очерк» (Москва, 1958 г.). У іх ёсць каштоўныя факты, якія могуць быць выкарыстаны пры распрацоўцы дадзенай тэмы.

Даволі грунтоўная характарыстыка становішча рабочых Беларусі ў пачатку XX ст. падаецца ў працы «Экономика Белоруссии в эпоху империализма 1907–1917 гг.». (Мінск, 1963). Аднак, як і ўсе іншыя працы, яна характарызуецца ад пачатку да канца сваёй ідэалагічнай вызначанасцю.

У 60-я і наступныя гады разгарнулася шырокамаштабная праца па вывучэнню гісторыі рабочага класа як у маштабе ўсяго СССР, так і ва ўсіх савецкіх рэспубліках. У 1967 г. у Мінску была выдадзена праца Ц.Я. Саладкова «Борьба трудящихся Белоруссии против царизма (1907–1917 гг.)». У 1970 г. – «Очерки истории профсоюзов Белоруссии». Цікавыя звесткі па дадзенай праблеме змешчаны ў працы В. І. Іванова «Очерки быта промышленных рабочих дореволюционной Белоруссии» (Мінск, 1971). У 1977 г. выйшла праца З.Е. Абезгауза «Рабочий класс Белоруссии в начале XX в. (1900–1913 гг.)». Разам з характарыстыкай палітычнага становішча аўтар падрабязна разглядае і матэрыяльнае становішча і ўмовы працы рабочых.

Працы па гісторыі рабочага класа працягвалі выдавацца і ў 80-я гг. У прыватнасці, у

1984 г. выйшла «История рабочего класса Белорусской ССР», першы том якой прысвечаны разглядаемаму перыяду – “Рабочий класс Белоруссии в период капитализма”.

Развіццё прамысловай вытворчасці, колькасны рост рабочага класа, змяненні яго галіновай структуры падрабязна разглядаюцца ў працах М.Ф. Болбаса “Прамысловасць Беларусі. 1861–1900 гг. (1978)” і “Прамысловасць дарэвалюцыйнай Беларусі (1988)”.

Праца «Прамысловыя прадпрыемствы дарэвалюцыйнай Беларусі» (Мінск, 1988) дазваляе прааналізаваць дынаміку прамысловага развіцця Беларусі, вызначыць колькасць рабочых, што падпарадкоўваліся дзеянню страхавога заканадаўства.

У паслясавецкі перыяд выйшлі кнігі, якія асвятляюць разглядаемую праблему ў асноўным з пазіцый незалежнасці ад існаваўшых у гістарыяграфіі савецкіх часоў жорсткіх ідэалагем. У гэтых адносінах заслугоўвае ўвагі праца З.В. Шыбекі і С.Ф. Шыбекі “Мінск: Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада” (Мінск, 1994), у якой значнае месца адводзіцца характарыстыцы становішча рабочых, што дазваляе меркаваць аб стане спраў у сацыяльнай сферы жыцця беларускіх рабочых. Каштоўнай з’яўляецца інфармацыя, якая тычыцца аховы здароўя і цэн як паказчыкаў сацыяльнага становішча прамысловых рабочых Мінска ў перыяд капіталізму, змешчаныя ў “Гісторыі Мінска” (Мінск, 2006).

Пытанні, якія тычацца становішча рабочых Беларусі ў перыяд капіталізму, разглядаюцца ў IV томе 6-томнай Гісторыі Беларусі (Мінск, 2005). Аднак не толькі змястоўны матэрыял, але і сам падыход да яго аналізу засталіся ў асноўным ранейшымі. Да таго ж у ім мерапрыемствы дзяржаўных органаў па вырашэнні рабочага пытання ў Беларусі спецыяльна не разглядаліся.

Такім чынам, нягледзечы на наяўнасць значнай колькасці прац, якія ў той ці іншай ступені закранаюць пытанні, звязаныя з сацыяльным становішчам рабочых Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст., тэма “Сацыяльныя мерапрыемствы дзяржаўных органаў па вырашэнні рабочых пытанняў у Беларусі (канец XIX – пачатак XX ст.)” комплексна гісторыкамі Беларусі не распрацоўвалася.

Рабочае пытанне ў Расіі, як ва ўсіх іншых краінах, узнікала, паслядоўна павялічвала сваю значнасць па меры таго, як ішло фарміраванне, рост і станаўленне рабочага класа ў якасці рашаючага фактара грамадска-палітычнага жыцця, набываючы часам і адчувальную вастрыню. У Расіі, таксама як і ў Беларусі, інтэнсіўна ішло фарміраванне і рост рабочага класа ў другой палове XIX – пачатку XX ст. Спрыяльныя ўмовы для гэтага склаліся ў выніку адмены прыгоннага права і правядзення буржуазных рэформ 60-х–70-х гг. XIX ст. Іх ажыццяўленне азначала, што Расія афіцыйна і па сутнасці, хаця і пазней за іншыя вядучыя краіны Захаду, уступіла на шлях капіталістычнага развіцця.

Улічваючы, што развіццё гэта насіла даганяючы характар, тэмпы яго па шмат якіх паказчыках аказаліся больш высокімі ў параўнанні з тым, як гэта адбывалася ў свой час у заходніх краінах. У першую чаргу гэта тычылася фарміравання новай буржуазнай структуры грамадства, у якой пралетарыят складаў падаўляючую большасць сярод асоб наёмнай працы.

Аб адносна хуткіх тэмпах росту рабочага класа ў Расіі ў парэформенны перыяд сведчаць статыстычныя даныя. Так, калі ў 1860 г. наёмных рабочых у Расіі налічвалася 3,2 млн чалавек, дык у 1900 г. – 14 млн. За 40 год павелічэнне склала 4,4 раза [1, с. 203]. У Беларусі за гэтыя гады іх колькасць павялічылася з 41,5 тыс. да 460 тыс. [2, с. 210, 211], ці больш як у 11 разоў. Калі ж браць гэтыя паказчыкі толькі ў межах еўрапейскай часткі Расіі, то іх разыходжанні будуць нязначнымі.

Асаблівасці фарміравання рабочага класа ў Беларусі на этапе капіталізму змяшчаліся не ў паказчыках тэмпаў іх колькаснага росту, а ў яго структуры. Тут характэрнай была распыленасць рабочых па дробных прадпрыемствах і нязначная ўдзельная вага занятых на буйных фабрыках і заводах. Асаблівасцю было і тое, што пралетарыят у Беларусі быў шматнацыянальным. Усё гэта разам узятае ўплывала як на характар рабочых пытанняў у гэтым краі, так і на шляхі іх вырашэння.

Палітычнае становішча рабочых да рэвалюцыі 1905–1907 гг. характарызавалася поўнай беспраўнасцю. Амаль што не абароненымі яны заставаліся ў сацыяльна-эканамічным плане. Больш высокі цяжар становішча рабочых Расіі ў параўнанні з краінамі Заходняй Еўропы ў гэты перыяд абумоўліваліся ў першую чаргу захаваннем у шырокіх памерах перажыткаў прыгонніцтва. Менавіта яно ва ўмовах самадзяржаўнай палітычнай

сістэмы ўзмацняла гнёт капіталу над працай. Буржуазія Расіі шырока карысталася паўпрыгонніцкімі прыёмамі эксплуатацыі, якія выяўляліся ў кабальных формах найму рабочых, варварскіх спосабах эксплуатацыі працы, паліцэйска-дэспатычным рэжымам на прадпрыемствах.

З захаваннем перажыткаў феадалізму і надзей у правячых колах Расіі на асобны, адрозны ад краін Захаду, шлях развіцця капіталізму былі звязаны і своеасаблівыя падыходы да вырашэння рабочых пытанняў. Канцэптуальнай асновай такога падыходу з'яўлялася ўстанаўленне, што ў Расіі рабочага пытання, адпаведнага таму, які існуе ў Заходніх краінах, наогул не існуе. А таму і назапашаны вопыт Захаду ў вырашэнні рабочых пытанняў у Расіі заставаўся незапатрабаваны аж да рэвалюцыі 1905–1907 гг.

Аднак поўнаасцю ўхіліцца ад вырашэння рабочых пытанняў расійскія ўлады не маглі, таму што для капіталізму, які развіваўся ў краіне, неабходна было і стварэнне адпаведнай прававой базы. Патрэбнасць у заканадаўстве, якое б рэгулявала ўзаемаадносіны рабочых і прадпрымальнікаў, найбольш агульныя нормы найму і працы па меры развіцця рыначных капіталістычных адносін становілася ўсё больш актуальнай. І тым не менш аж да сярэдзіны 80-х гадоў XIX ст. наём рабочай сілы рэгуляваўся ў асноўным старым, дарэформенным заканадаўствам. Яно ва ўсім аддавала перавагу капіталісту і абмяжоўвала правы рабочых.

На хвалі ліберальных павеваў падчас правядзення буржуазных рэформ 60-х–70-х гг. XIX ст. была створана спецыяльная камісія Штакельберга, якая распрацавала праект аб увядзенні выбарных прамысловых судов у фабрычна-заводскіх цэнтрах. Яны павінны былі разбіраць канфлікты, якія былі звязаны са стачкамі, штрафамі, узнагародамі рабочых за калецтва і інш. Аднак да рэалізацыі праекта справа не дайшла, а вырашэнне ўсіх спрэчак паміж рабочымі і наймальнікамі было перададзена міравым суддзям, якія назначаліся з ліку прадстаўнікоў пануючых класаў.

Між тым супярэчнасці паміж працай і капіталам паслядоўна ўзрасталі, а ўзмацненне карніцкіх мер супраць рабочых жадаемых вынікаў не давала. У рэшце рэшт крызіс у прамысловасці ў першай палове 80-х гг. XIX ст. і звязанае з ім узмацненне стачачнай барацьбы рабочых прымусіла ўрад прыступіць да распрацоўкі законаў аб фабрычна-заводскай працы.

Першым стаў закон ад 1 чэрвеня 1882 г. аб абмежаванні працы дзяцей і падлеткаў. Да працы на прамысловых прадпрыемствах дапускаліся дзеці, якія дасягнулі 12-гадовага ўзросту, а іх працоўны дзень абмяжоўваўся 8 гадзінамі з забаронай працы ў начную змену. Для назірання за выкананнем гэтага закону ўводзіўся інстытут фабрычнай інспекцыі.

3 чэрвеня 1885 г. быў выдадзены закон, які забараняў начную працу жанчын і падлеткаў (15–17 год) на фабрыках у тэкстыльнай прамысловасці [3]. А пасля знакамітай Марозаўскай стачкі 1885 г. Аляксандр III 3 чэрвеня 1886 г. зацвердзіў новыя “Правілы аб найме рабочых на фабрыкі, заводы і мануфактуры” і “Асобныя правілы аб узаемных адносінах фабрыкантаў і рабочых”. Яны некалькі абмяжоўвалі самавольства капіталістаў пры найме і звальненні рабочых, рэгламентавалі памеры штрафаў і штрафную сістэму. Разам з тым закон 1886 г. узмацніў і карацельныя меры ў адносінах да рабочых, асабліва за арганізацыю і правядзенне стачак, за якія прадугледжвалася турэмнае зняволенне да 8 месяцаў, і за адказ ад працы да заканчэння тэрміну найму – арышт да 1 месяца [4]. Аднак закон распаўсюджваўся толькі на некаторыя губерні. Пад яго ўплыў не пападалі казённыя заводы і чыгунка.

Першыя фабрычныя законы, хаця некалькі і абмяжоўвалі самавольства фабрыкантаў, аднак існаваўшых супярэчнасцей паміж імі і рабочымі не здымалі. На прыканцы XIX ст. для рабочых найбольш зладзённым стала скарачэнне працоўнага дня з 12–14 да 10,5 гадзіны. З такімі патрабаваннямі ў якасці галоўных адбыліся стачкі пецябургскіх тэкстыльшчыкаў і іншых гарадоў у сярэдзіне 90-х гадоў XIX ст. У выніку 2 чэрвеня 1897 г. з'явіўся закон “Аб працягласці і размеркаванні працоўнага часу на прадпрыемствах фабрычна-заводскай прамысловасці” [5]. Ім ўстанаўлівалася верхняя мяжа працоўнага дня – 11,5 гадз., а напярэдадні святаў і па суботах – 10 гадз. Уводзілася 66 абавязковых нерабочых дзён у год: 52 нядзельныя і 14 святочных. Новы фабрычны закон распаўсюджваўся толькі на пастаянныя прамысловыя рабочыя, якія складалі каля 1/5 усіх пралетарыяў, працуючых па найму.

У парэформеннай капіталістычнай Расіі практычна адсутнічала і сістэма аховы здароўя рабочых. 26 жніўня 1866 г. з’явіўся загад цара: кожнае прадпрыемства, на якім працуе не менш 100 рабочых, павінна мець прыёмны пакой з разліку адзін ложка на 100 чалавек. Абмежаванасць закону цалкам відавочна – ён тычыўся зусім нязначнай часткі наёмных рабочых. Да таго ж прадпрымальнікамі ён увогуле не выконваўся.

На працягу ўсёй другой паловы XIX ст. расійскія ўлады тармазілі рашэнне пытання аб страхаванні рабочых ад няшчасных выпадкаў. І толькі ў 1901 г. былі выдадзены “Часовыя правілы аб пенсіях рабочым казённых горных заводаў і руднікоў...” [6]. А 2 чэрвеня 1903 г. – “Правілы аб узнагароджванні рабочых і служачых, якія пацярпелі ў выніку няшчасных выпадкаў, а таксама членаў іх сем’яў, у прадпрыемствах фабрычна-заводскай, горнай і горназаводскай прамысловасці” [7]. Абмежаванасць закону заключалася ў тым, што ён распаўсюджваўся толькі на прамысловых рабочых і не забяспечваў рабочых дапамогай пры хваробе, састарэласці і ў выпадку беспрацоўя.

Такім чынам, сацыяльныя мерапрыемствы расійскіх дзяржаўных органаў па вырашэнні рабочых пытанняў у другой палове XIX ст. ажыццяўляліся даволі марудна і насілі абмежаваны характар. Усё гэта з’явілася вынікам захавання ў Расіі на працяглы час пры пераходзе да капіталізму перажыткаў феадальнага мінулага як у эканоміцы, так і грамадска-палітычным жыцці.

Пры такіх умовах аб’ектыўны працэс становішчы рабочых пад уздзеяннем сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны адбываўся, але ж надта павольна. Асабліва адчувальнай абмежаванасць гэтых мерапрыемстваў была ў Беларусі. Гэта таму, што ў прамысловасці Беларусі вялікая ўдзельная вага належала дробнатаварнай вытворчасці, на якую сацыяльныя мерапрыемствы дзяржаўных органаў па большасці сваёй не распаўсюджваліся. Фабрыкі і заводы Беларусі, хаця і давалі на прыканцы XIX ст. каля 48% усёй прамысловай прадукцыі, пераважная большасць з іх па колькасці рабочых заставаліся невялікімі. Таму сацыяльныя мерапрыемствы, якія ажыццяўляліся дзяржаўнымі органамі, не давалі такіх вынікаў, як на буйных. У 1900 годзе на фабрычна-заводскіх прадпрыемствах Беларусі было занята толькі 18,8% ад агульнай колькасці рабочых. Астатнія працавалі на рамесных, дробнакапіталістычных і мануфактурнага тыпу прадпрыемствах [8, с. 29].

У рэальнасці складвалася так, што чым больш буйным і тэхнічна дасканалым было прадпрыемства, тым лепшымі былі ўмовы працы і вышэйшай зароботная плата. Напрыклад, на Добружскай папяровай фабрыцы існавала бальніца, за кошт фабрыкі рабочым аказвалася медыцынская дапамога, дзейнічала фабрычная ашчадная каса, сістэма льгот пры звальненні з працы, бясплатнае фабрычнае вучылішча і інш. Лепшымі былі ўмовы працы на казённых прадпрыемствах, перш за ўсё на чыгунцы. Гаспадары ж малых прадпрыемстваў, рамесных майстэрняў у якасці сродкаў эканамічнага выжывання ў канкурэнтнай барацьбе выкарыстоўвалі перш за ўсё больш жорсткія ўмовы эксплуатацыі рабочых.

А ўвогуле і характар, і вынікі сацыяльных мерапрыемстваў, якія ажыццяўляліся ў Расіі, а таксама ў Беларусі, у парэформенны перыяд дзяржаўнымі органамі, сведчаць аб тым, што адносіны да рабочага пытання ў вышэйшых колах дзяржаўнай улады да таго, пакуль не грывнула рэвалюцыя 1905–1907 гг., прынцыпова не змяніліся. Яны па-ранейшаму лічылі, што ў Расіі ёсць усе магчымасці, каб пазбегнуць пераўтварэнняў па ўзору Захаду, а гарантыя гэтага – узмацненне паліцэйскіх метадаў і прыёмаў як у кіраўніцтве краінай, так і ў вырашэнні рабочых пытанняў.

І толькі рэвалюцыя 1905–1907 гг., якая насіла народны характар, пры ўсёй абмежаванасці сваіх вынікаў, прымусіла ўлады пайсці на перагляд сваіх адносін да рабочых пытанняў і шляхоў іх вырашэння. Ужо ў ходзе рэвалюцыі рабочыя дасягнулі адчувальных вынікаў у паляпшэнні ўмоў працы і павышэнні жыццёвага ўзроўню. Сярэдняя працягласць рабочага тыдня паменшылася да 50–60 гадзін у параўнанні з 75 гадзінамі ў канцы XIX ст. Скараціўся рабочы дзень, які складаў у розных галінах прамысловасці ад 8 да 10,5 гадз. На прадпрыемствах, якія падпарадкоўваліся нагляду фабрычнай інспекцыі, сярэднія паказчыкі зароботнай платы ў 1906–1910 гг. перавышалі адпаведныя паказчыкі за 1901–1905 гг. на 15,5% [9, с. 449]. Тое ж самае мела месца і ў Беларусі, але дакладных звестак адносна дробнатаварных прадпрыемстваў няма. А там па-ранейшаму вырашальнай была залежнасць рабочага ад наймальніка. Яшчэ ў большай ступені гэта

выяўлялася ў сельскай гаспадарцы.

Зрухі, якія адбыліся ў адносінах кіруючых колаў краіны да рабочага пытання, знайшлі сваё практычнае ўвасабленне ў сацыяльных рэформах урада П.А. Сталыпіна. Галоўнай мэтай ўрада ў гэтым пытанні ва ўмовах пераходу краіны да канстытуцыйна-манархічнай формы кіравання з'явілася стварэнне сацыяльнай заканадаўчай базы. Першым крокам на гэтым шляху было стварэнне ўжо ў 1905 г. так званай камісіі Какоўцава, якая распрацавала даволі радыкальную праграму страхавання рабочых ад няшчасных выпадкаў і рэгулявання адносін паміж рабочымі і прадпрымальнікамі, гэта азначае – паміж працай і капіталам. Аднак прамыслоўцы аб'яднанымі намаганнямі практычна звялі на нішто работу гэтай камісіі.

Пасля прызначэння ў 1906 г. старшынёй урада П.А. Сталыпіна гэта пытанне працягвала абмяркоўвацца ва ўрадавых камісіях, а ў 1908 г. Міністэрства гандлю і прамысловасці ўнесла ў трэцюю Дзяржаўную думу законапраект аб страхаванні рабочых. Гэтым урад не толькі прызнаваў факт невырашанасці да гэтага часу рабочага пытання ў Расіі, але і прапанаваў вырашыць яго ў адпаведнасці з назапашаным вопытам заходнееўрапейскіх краін, асабліва Германіі. Праходжанне ў Думе законапраектаў аказалася даволі працяглым. Канчаткова яны былі прыняты ў студзені 1912 г., а ў маі гэтага года – Дзяржаўным саветам. Пасля зацвярджэння 23 чэрвеня 1912 г. імператарам яны сталі законамі.

Прынятыя законы па сутнасці склалі базу сацыяльнага рабочага заканадаўства. У іх ліку закон “Аб страхаванні рабочых ад няшчасных выпадкаў”. Яго дзеянню падпарадкоўваліся прадпрыемствы з колькасцю не меней 20 рабочых пры прымяненні паравых катлоў ці машын і не менш 30 рабочых пры ручной працы [10, л. 114]. У адпаведнасці з законам страхаванне рабочых ад няшчасных выпадкаў ажыццяўлялася за кошт уладальнікаў прадпрыемстваў [10, л. 145]. У параўнанні з адпаведным законам ад 3 чэрвеня 1903 г. не толькі павышаліся сумы страхавання, але была больш акрэсленай сама сістэма страхавання і кантроль за яе ажыццяўленнем. Істотную ролю ў гэтым іграла стварэнне страхавых агенстваў, у якія аб'ядноўваліся прадпрыемствы па тэрытарыяльнай прыкмеце шляхам стварэння страхавых акруг і аб'яднання рабочых у страхавыя таварыствы.

Сам па сабе гэты закон быў крокам наперад у вырашэнні пытання аб страхаванні рабочых ад няшчасных выпадкаў і вытворчага траўматызму. Аднак не менш істотным было і тое, як ён прымяняўся на практыцы, у прыватнасці, у Беларусі. Тут у 1912 г. пад наглядам фабрычнай інспекцыі знаходзілася 1280 прадпрыемстваў [11, с. 19–21]. На канец гэтага года на іх працавала 51,3 тыс. рабочых дарослага ўзросту. Гэта пры агульнай колькасці работаўшых па найму звыш 400 тыс. чалавек.

На многіх прадпрыемствах у Беларусі з-за дрэнных умоў працы і невыканання элементарных правілаў бяспекі верагоднасць няшчасных выпадкаў заставалася вельмі высокай. У 1912 г. на прамысловых прадпрыемствах пяці беларускіх губерняў адбылося 735 няшчасных выпадкаў, з якіх 26 са смяротным зыходам. Чыноўнікамі фабрычнай інспекцыі было разабрана толькі 239 выпадкаў (32,5 % ад агульнай колькасці) [11, с. 216–217]. У 1913 г. адбылося 788 няшчасных выпадкаў, у тым ліку са смяротным зыходам 20 [12, с. 132–133]. З афіцыйных зарэгістраваных у 1912 г. 735 няшчасных выпадкаў, з якіх 26 мелі вынікам смерць рабочага, атрымалі пенсіі ці ўзнагароджанні пацярпелыя і члены іх сем'яў у адпаведнасці з законам толькі ў 193 выпадках, што склала 26,2% ад усёй колькасці няшчасных выпадкаў [11, с. 266–282]. Тое, што па большасці выпадкаў прадпрымальнікі змаглі перакласці віну на саміх рабочых – яскравае сведчанне таго, што мясцовыя ўлады без энтузіязму аднесліся да новага закону і па большасці заставаліся на баку прадпрымальнікаў.

Аб шматлікіх спробах прадпрымальнікаў ухіліцца ад выканання прынятага закону сведчаць даныя аб звароце рабочых да пасрэдніцтва фабрычных інспекцый і іх вынікі за 1912 г. Усяго звярнулася 3121 рабочы. Было задаволена позўнасцю або часткова 81,5% хадаўніцтваў. Прычынамі звароту былі: звальненне з фабрыкі пасля хваробы (21 выпадак), нявыдача ці недастатковыя памеры ўзнагароджання за пастаянную страту працаздольнасці (320) і інш. [11, с. 196–204].

Пра гэта ж сведчаць і пратаколы фабрычных інспектараў па выніках выканання страхавога заканадаўства. У іх адзначаліся шматлікія факты ўтойвання на

прадпрыемствах прамысловасці няшчасных выпадкаў, якія мелі месца і па якіх рабочыя не атрымалі адпаведнай узнагароды [12, с. 107, 108]. Пры бяздзейнасці мясцовых органаў улады многія прамыслоўцы ўхіліліся ад уваходжання ў склад страхавога таварыства і працягвалі дзейнічаць у адносінах страхавання рабочых ад няшчасных выпадкаў у адпаведнасці з законам ад 2 чэрвеня 1903 г. Напрыклад, у Мінскай губерні з 282 прадпрыемстваў, што былі пад наглядам фабрычнай інспекцыі, на 1 студзеня 1914 г. у склад страхавога таварыства ўвайшлі толькі 108 (38,2%) [13, с. 82, 112].

Такім чынам, абмежаванасць разглядаемага закону змяшчалася не толькі ў тым, што па-за яго дзеяннем засталіся рабочыя дробных прадпрыемстваў, якія па колькасці перавышалі тых, хто падпадаў пад яго дзеянне, але і ў тым, што яго выкананне на месцах, у прыватнасці, у Беларусі, зведала шматлікія цяжкасці і недакладнасці. Недакладнасць закону і неналежнае яго выкананне на месцах спрычынялася да невялікай эфектыўнасці сацыяльнай палітыкі ўрада ў адносінах да рабочых прамысловасці Беларусі ў плане іх страхавання ад няшчасных выпадкаў. Хаця ўвогуле ўвядзенне гэтага закону ў дзеянне сведчыла аб важным кроку ў набліжэнні Расіі да развітых краін Еўропы ў вырашэнні аднаго з найважнейшых сацыяльных пытанняў адносна рабочых.

Не менш важным было і прыняцце ў гэтым адзіным блоку сацыяльных законаў новага закону “Аб забеспячэнні рабочых на выпадак хваробы”. Яго дзеянне распаўсюджвалася на тыя ж прамысловыя прадпрыемствы, што і па закону “Аб страхаванні рабочых ад няшчасных выпадкаў”. З гэтай нагоды пры прадпрыемствах, на якіх было занята 200 і больш рабочых, ствараліся асобныя бальнічныя касы. Прадпрыемствы з меншай колькасцю рабочых стваралі агульныя касы. Удзельнікамі касы павінны былі быць усе працуючыя па найму на прадпрыемстве. Парадак кіравання і вядзення спраў кожнай касы вызначаўся яе статутам. Вышэйшым органам кожнай касы з’яўляўся агульны сход, а для вядзення паўсядзённых спраў стваралася праўленне [10, л. 127, 128, 129, 131, 132].

Сродкі бальнічных кас фарміраваліся з узносаў яе членаў, якія павінны былі складаць 1/3 агульнай сумы і прыплат у памеры 2/3 сумы ўладальнікаў прадпрыемстваў. Станоўчым крокам у вырашэнні пытання аб забеспячэнні рабочых на выпадак хваробы з’яўляўся ўдзел у гэтым саміх рабочых. Аднак на справе дзейнасць бальнічных кас аказалася пад жорсткім кантролем як ўладальнікаў прадпрыемстваў, так і паліцэйскіх органаў. Усё гэта афіцыйна замацоўвалася законам “Аб заснаванні устаноў па справах страхавання рабочых ад 23 чэрвеня 1912 г. [10, л. 159].

Рабочыя на прадпрыемствах Беларусі да новага закону адносіліся даволі стрымана, а часам адмаўляліся ўступаць у касы. Па гэтай прычыне ў Мінску ў 1913 г. страхаваннем на выпадак хваробы і калецтва было ахоплена толькі 29 % рабочых горада [14, с. 140]. Па Мінскай губерні дзейнасцю бальнічных кас было ахоплена 63% рабочых [12, с. 109]. На тэрыторыі Віцебскай губерні на канец 1913 г. існавала 6 бальнічных кас – на льнопрадзільнай фабрыцы “Дзвіна”, шкляных заводах “Ноўка” і “Пруды”, папяровай фабрыцы “Скіна”, агульная каса для рабочых 26 прадпрыемстваў пад назвай “Дапамога” і аналагічная каса для рабочых Полацка і прылягаючай да яго мясцовасці [12, с. 39]. Падзеі складваліся так, што колькасць бальнічных кас, а разам з гэтым і застрахованых рабочых, паступова павялічвалася. На 1 жніўня 1914 г. па пяці беларускіх губернях ужо налічвалася 128 бальнічных кас (у 1913 г. іх было толькі 86), а колькасць іх удзельнікаў склала 47 тыс. [15, с. 167].

Такім чынам, ахова здароўя рабочых на прадпрыемствах Беларусі, дзякуючы бальнічным касам, некалькі палепшылася. Але ж яна не тычылася большай часткі рабочых і сама па сабе была недастатковай. Прыняцце страхавых законаў у Расійскай імперыі ў 1912 г. з’явілася значным крокам наперад. Але тэрытарыяльная і катэгарыяльная абмежаванасць гэтых законаў па колькасці рабочых, а таксама абмежаванасць па тыпах страхавання (не было страхавання па старасці, беспрацоўю) не дазволілі вырашыць у поўным аб’ёме рабочае пытанне і карэнным чынам палепшыць сацыяльнае становішча рабочых Расійскай імперыі, у тым ліку і Беларусі. Тут гэта праблема ўскладнялася як асаблівасцямі развіцця прамысловасці, яе структуры, так і асаблівасцямі складу самога рабочага класа, што стала вынікам своеасаблівага гістарычнага развіцця гэтага краю.

На этапе капіталізму беларускія губерні ў складзе Расійскай імперыі фактычна

з'яўляліся рынкам збыту і крыніцай сыравіны для прамыслова развітых цэнтральных раёнаў Расіі. Таму тут развіваліся галоўным чынам тыя галіны вытворчасці, якія працавалі на базе мясцовай сыравіны – пераважна харчовая і дрэваапрацоўчая. Гэтыя абставіны з'явіліся прычынай таго, што становішча рабочых Беларусі адрознівалася ад таго, якім яно было ў гэтых гады ў прамысловых цэнтрах Расіі. Праяўлялася гэта ў больш нізкіх заробках, большай працягласці рабочага дня, дрэнным медыцынскім забеспячэнні насельніцтва.

Адсутнасць элементарнай тэхнікі бяспекі на прамысловых прадпрыемствах Беларусі, састарэлае абсталяванне, разам з цяжкімі ўмовамі працы, павялічвалі верагоднасць няшчасных выпадкаў. А адсутнасць неабходнага сацыяльнага заканадаўства рабілі рабочых безабароннымі перад беспрацоўем, наступствамі няшчасных выпадкаў, хвароб і старасці. Такія абставіны вымушалі рабочых у Беларусі, як і ў Расіі ўвогуле, да барацьбы за паляпшэнне свайго становішча.

Рост пратэстнай актыўнасці рабочых прымусіў расійскі ўрад больш дасканала ўзяцца за вырашэнне рабочага пытання. І хаця шматлікія недахопы страхавога заканадаўства не дазволілі карэнным чынам палепшыць сацыяльнае становішча рабочых Беларусі, пэўнае паляпшэнне яго, безумоўна, мела месца. Шмат у чым невялікая эфектыўнасць заканадаўства тлумачылася нежаданнем прамыслоўцаў належным чынам выконваць яго, а таксама перашкодамі, што стварала недасканалая сістэма мясцовага кіравання. Але ж у сукупнасці праз удзел у вырашэнні сацыяльных пытанняў, якія аб'ектыўна ўзніклі і пашыраліся разам з фарміраваннем буржуазнага грамадства, мясцовыя органы ўлады ў Беларусі выпявалі ў якасці важнага элемента нацыянальнай дзяржаўнасці. На гэтай падставе створаная 1 студзеня 1919 г. Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка ў адносна сціплым тэрмін па большасці змагла вырашыць наспелыя сацыяльныя пытанні. Тут у комплексе адыгралі сваю ролю і назапашаны вопыт дзейнасці на папярэднім этапе, і наяўнасць носьбітаў гэтага вопыту, і выпрацаваны пэўны сацыяльны менталітэт у грамадстве, які набываў характар нормы жыцця

Літаратура

1. Рабочий класс России от зарождения до начала XX в. М.: «Наука», 1983. – 575 с.
2. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / М. Біч, В. Яноўская, С. Рудовіч і інш.; Рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) і інш.. – Мн.: эканамічныя, 2005. – 519 с.
3. РСЗ – III, СПб., 1886, Т.11, № 931; СПб., 1887, т. V, С. 3013.
4. РСЗ – III, СПб., 1888, Т. VI, № 3769.
5. РСЗ – III, СПб., 1900, Т. XVII, №14231.
6. Собрание узаконений и распоряжений правительства. СПб., 1902, №69, 17 июля 1901 г., ст. 1377.
7. РСЗ – III, СПб., 1903, т. XXIII, отд. 1, №23060.
8. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т.6. Кн.1: Пузыны – Усяя / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; Маст. Э.Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн, 2001. – 591 с.
9. Исторический опыт трёх российских революций. Кн.1. Генеральная репетиция Великого Октября: Первая буржуазно-демократическая революция в России / Ин-т Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС; Гл.ред.: П.А. Голуб и др. – М.: Политиздат, 1985. – 575 с.
10. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). Ф. 311. – Оп. 1.– Д. 47.
11. Свод отчётов фабричных инспекторов за 1912 год. – СПб., 1913.
12. Абезгауз З.Е. рабочий класс в Белоруссии в начале XX в. (1900 – 1913 гг.) / З.Е. Абезгауз. – Мн.: Наука и техника, 1977. – 168 с.
13. Документы и материалы по истории Белоруссии (1900–1917 гг.). Т.3. / Под ред.: академика АН БССР В.Н. Перцева, кан.ист. наук И.С. Кравченко, Е.П. Лукьянова, А.И. Вороновой. – Мн.: Изд-во АН БССР, 1953.
14. Шыбека, З.В. Мінск: старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада / З.В. Шыбека, С.Ф. Шыбека. – Мн.: Полымя, 1994. –352 с.
15. История рабочего класса Белорусской ССР. Т.1. Рабочий класс Белоруссии в период капитализма. – Мн.: Наука и техника, 1984. – 400 с.